TÜRK DÜNYASININ TARİXİ, ETNOGENEZİSİ, ƏDƏBİYYATI VƏ MƏDƏNİYYƏTİ

https://doi.org/10.30546/114578.2026.3010.189

TÜRK DÜNYASINDA MƏDƏNİ İNTEQRASİYA PROSESLƏRİ

Mobil Məcidov[1], Seymur Süleymanov[2]
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru[1], fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru[2]
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
https://ORCID.org/0009-0007-1106-1684[1]
https://ORCID.org/0009-0005-1955-4059[2]
mobil.mecidov@mail.ru[1], suleymanovseymur190@gmail.com[2]

Xülasə

Məqalədə türk dünyasının mədəni inteqrasiya prosesləri, tarixi inkişaf mərhələləri, müasir vəziyyəti və gələcək perspektivləri araşdırılmışdır. Türk xalqları arasında mədəni birliyin əsasları ortaq dil ailəsi, mədəni irs, tarixi yaddaş və mənəvi dəyərlər üzərində formalaşmışdır. Qədim dövrlərdən mövcud olan bu birlik müxtəlif siyasi və ideoloji təsirlər nəticəsində müəyyən dövrlərdə zəifləsə də, tamamilə aradan qalxmamışdır.

1991-ci ildən sonra türk respublikalarının müstəqillik qazanması mədəni inteqrasiyanın yeni mərhələyə keçməsinə şərait yaratmışdır. Bu dövrdə mədəni əməkdaşlıq institusional xarakter almış, Türk Dövlətləri Təşkilatı və ona bağlı mədəni qurumlar inteqrasiyanın əsas icra mexanizmlərinə çevrilmişdir. Dil və əlifba inteqrasiyası, təhsil və gənclər siyasəti, media və informasiya məkanı mədəni inteqrasiyanın əsas istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, türk dünyasında mədəni inteqrasiya prosesləri regional sabitliyin möhkəmləndirilməsi, ortaq kimliyin qorunması və gələcək nəsillər üçün mədəni davamlılığın təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə bu prosesin uğurla davam etməsi üçün sistemli və uzunmüddətli yanaşmanın zəruriliyi elmi arqumentlərlə əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: türk dünyası, mədəni inteqrasiya, ortaq irs, türk kimliyi, TÜRKSOY, Türk Dövlətləri Təşkilatı, mədəni əməkdaşlıq.

CULTURAL INTEGRATION PROCESSES IN THE TURKISH WORLD

Mobil Majidov[1], Seymur Suleymanov[2]
Agjabedi Branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article examines the processes of cultural integration in the Turkic world, their historical development stages, modern status and future prospects from a scientific and theoretical perspective. The foundations of cultural unity among the Turkic peoples were formed on a common language family, cultural heritage, historical memory and spiritual values. Although this unity, which has existed since ancient times, weakened at certain times as a result of various political and ideological influences, it did not completely disappear.

After 1991, the independence of the Turkic republics created conditions for cultural integration to move to a new stage. During this period, cultural cooperation took on an institutional character, and the Organization of Turkic States and its affiliated cultural institutions became the main implementation mechanisms of integration. Language and alphabet integration, education and youth policy, media and information space were identified as the main directions of cultural integration.

As a result of the research, it was determined that cultural integration processes in the Turkic world are of strategic importance in terms of strengthening regional stability, preserving common identity and ensuring cultural continuity for future generations. The article substantiates the need for a systematic and long-term approach for the successful continuation of this process with scientific arguments.

Key words: Turkic world, cultural integration, common heritage, Turkish identity, TURKSOY, Organization of Turkic States, cultural cooperation.

ПРОЦЕССЫ КУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ТУРЕЦКОМ МИРЕ

Мобиль Маджидов[1], Сеймур Сулейманов[2]
Агджабединский филиал Азербайджанского государственного педагогического университета

Резюме

В статье рассматриваются процессы культурной интеграции в тюркском мире, этапы их исторического развития, современное состояние и перспективы на будущее с научно-теоретической точки зрения. Основы культурного единства среди тюркских народов сформировались на общей

языковой семье, культурном наследии, исторической памяти и духовных ценностях. Хотя это единство, существовавшее с древних времен, в определенные периоды ослабевало под воздействием различных политических и идеологических влияний, оно не исчезло полностью.

После 1991 года обретение независимости тюркскими республиками создало условия для перехода культурной интеграции на новый этап. В этот период культурное сотрудничество приобрело институциональный характер, а организация тюркских государств и связанные с ней культурные учреждения стали основными механизмами осуществления интеграции. В качестве основных направлений культурной интеграции были определены интеграция языка и алфавита, образование и молодежная политика, средства массовой информации и информационное пространство.

В результате исследования было установлено, что процессы культурной интеграции в тюркском мире имеют стратегическое значение с точки зрения укрепления региональной стабильности, сохранения общей идентичности и обеспечения культурной преемственности для будущих поколений. В статье обосновывается необходимость систематического и долгосрочного подхода для успешного продолжения этого процесса с помощью научных аргументов.

Ключевые слова: тюркский мир, культурная интеграция, общее наследие, турецкая идентичность, ТУРКСОЙ, Организация тюркских государств, культурное сотрудничество.

Giriş/Introduction

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəni inteqrasiya xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın, ortaq dəyərlərin formalaşdırılmasının və davamlı əməkdaşlığın əsas mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə ortaq tarixi-mədəni köklərə malik xalqlar üçün mədəni inteqrasiya yalnız humanitar proses deyil, eyni zamanda strateji inkişaf amilidir. Bu baxımdan türk dünyası mədəni inteqrasiya potensialı baxımından unikal sivilizasiya məkanı hesab olunur.

Türk xalqları minilliklər boyu geniş coğrafiyada yaşasalar da, ortaq dil ailəsi, mədəni kodlar, adət-ənənələr və tarixi yaddaş vasitəsilə bir-biri ilə bağlı olmuşlar. Lakin müxtəlif siyasi rejimlər, imperiyalar və ideoloji sistemlər bu birliyin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. XX əsrin sonlarında türk respublikalarının müstəqillik qazanması mədəni inteqrasiya proseslərinin yenidən aktuallaşmasına şərait yaratmışdır [Əliyev, 2016:21].

Bu məqalənin əsas məqsədi türk dünyasında mədəni inteqrasiya proseslərinin tarixi inkişaf mərhələlərini, müasir vəziyyətini və gələcək perspektivlərini elmi əsaslarla təhlil etməkdir.

"Türk dünyası" anlayışı etnik, dil və mədəni baxımdan ortaq mənşəyə malik olan xalqların yaratdığı sivilizasiya məkanını ifadə edir. Bu anlayış yalnız coğrafi məkan deyil, eyni zamanda ortaq tarixi yaddaş, mədəni dəyərlər və kollektiv kimlik deməkdir. Ziya Gökalp türk dünyasını "dil, din və mədəniyyət birliyi əsasında formalaşan sosial bütövlük" kimi xarakterizə etmişdir [Gökalp, 2018:52].

Qədim türk dövlətləri dövründə formalaşan mədəni model ortaq idarəçilik ənənələri, hərbi təşkilatlanma və hüquqi normalarla səciyyələnmişdir. Orxon-Yenisey abidələrində türk kimliyinin qorunması, birlik və dövlətçilik ideyaları açıq şəkildə ifadə olunur. Bu yazılı mənbələr türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın ilkin ideoloji əsaslarını təşkil edir [Köprülü, 2007:89].

İslamın qəbulundan sonra türk mədəni birliyi yeni mənəvi məzmun qazanmışdır. İslam mədəniyyəti türk xalqları arasında ortaq dini-mənəvi mühit formalaşdıraraq mədəni inteqrasiyanı daha da dərinləşdirmişdir [Barthold, 2009:117].

XX əsrdə Sovet İttifaqının formalaşması türk dünyasında mədəni inteqrasiya proseslərinə ciddi zərbə vurmuşdur. Sovet milli siyasəti formal olaraq xalqların mədəni inkişafını dəstəkləsə də, praktikada ortaq türk kimliyinin zəiflədilməsinə yönəlmişdir. Milli respublikalar arasında əlaqələrin məhdudlaşdırılması mədəni təcridə səbəb olmuşdur [Həsənov, 2014:94].

Əlifba dəyişiklikləri (ərəb-latın-kiril), terminoloji parçalanma və tarix yazımına ideoloji müdaxilə türk xalqları arasında mədəni əlaqələrin zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır. Xüsusilə ortaq tarixi şəxsiyyətlərin və mədəni irsin milli çərçivədə təqdim edilməsi inteqrasiya imkanlarını məhdudlaşdırmışdır.

Bununla belə, folklor, musiqi, ailə dəyərləri və şifahi xalq yaradıcılığı vasitəsilə mədəni yaddaş tamamilə itməmişdir. Bu amil müstəqillikdən sonra mədəni inteqrasiyanın yenidən canlanmasına zəmin yaratmışdır.

1991-ci ildən sonra türk respublikalarının müstəqillik qazanması türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçməsinə səbəb olmuşdur. Bu mərhələdə mədəni inteqrasiya artıq spontan deyil, planlı və institusional xarakter daşımağa başlamışdır [Əliyev, 2016:146].

Ortaq tarixin yenidən yazılması, milli-mədəni irsin bərpası və ortaq mədəni tədbirlərin təşkili bu prosesin əsas istiqamətlərindən olmuşdur. Türk xalqları arasında mədəniyyət günləri, elmi simpoziumlar və ədəbiyyat layihələri mədəni yaxınlaşmanı sürətləndirmişdir.

Xüsusilə ortaq əlifba və terminoloji uyğunlaşma məsələləri mədəni inteqrasiyanın mühüm elementi kimi gündəmə gəlmişdir. Bu təşəbbüslər hələ tam reallaşmasa da, inteqrasiya prosesinin strateji istiqamətini müəyyən etmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının yaradılması türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın institusional əsaslarını gücləndirmişdir. Təşkilat çərçivəsində mədəniyyət, təhsil, gənclər və informasiya siyasəti sahələrində birgə proqramlar həyata keçirilir.

TÜRKSOY türk mədəni irsinin qorunması və beynəlxalq səviyyədə tanıdılması baxımından aparıcı rol oynayır. Türk Akademiyası elmi inteqrasiyanı, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu isə mədəni layihələrin maliyyələşdirilməsini təmin edir.

Bu qurumların fəaliyyəti mədəni inteqrasiyanı təkcə ideya səviyyəsində deyil, praktik müstəvidə də reallaşdırmağa imkan verir.

Dil mədəni inteqrasiyanın əsas daşıyıcılarından biri hesab olunur. Türk dünyasında mədəni yaxınlaşmanın dərinləşməsi üçün dil inteqrasiyası strateji əhəmiyyətə malikdir. Türk dilləri eyni dil ailəsinə mənsub olsa da, tarixi-siyasi amillər onların inkişafında fərqliliklər yaratmışdır. Xüsusilə əlifba fərqləri türk xalqları arasında mədəni və informasiya mübadiləsini çətinləşdirən əsas faktorlardan biri olmuşdur [Köprülü, 2007:142].

Müstəqillikdən sonra ortaq latın qrafikalı əlifbaya keçid təşəbbüsləri türk dünyasında dil inteqrasiyasının gücləndirilməsi məqsədi daşımışdır. Azərbaycan, Türkiyə və Türkmənistan bu istiqamətdə mühüm addımlar atmışdır. Ortaq terminoloji baza yaradılması, elmi və mədəni terminlərin uyğunlaşdırılması inteqrasiya prosesinin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir [Əliyev, 2016:162].

Dil və əlifba inteqrasiyası yalnız texniki məsələ deyil, eyni zamanda ortaq mədəni şüurun formalaşmasına xidmət edən ideoloji amildir. Bu baxımdan dil sahəsində əməkdaşlıq türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın uzunmüddətli əsaslarını möhkəmləndirir.

Təhsil və gənclər siyasəti mədəni inteqrasiyanın davamlılığını təmin edən əsas sosial mexanizmlərdən biridir. Türk dünyasında ortaq təhsil proqramlarının, tələbə mübadilələrinin və elmi layihələrin həyata keçirilməsi gənc nəsildə ortaq mədəni kimliyin formalaşmasına mühüm təsir göstərir [Həsənov, 2014:183].

Türk universitetləri arasında əməkdaşlıq, ortaq dərsliklərin hazırlanması və tarix-mədəniyyət mövzularında birgə tədqiqatlar inteqrasiya prosesini dərinləşdirir. Xüsusilə gənclər forumları, yay məktəbləri və mədəni düşərgələr türk gəncləri arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir.

Bu sahədə aparılan siyasət mədəni inteqrasiyanın yalnız bu gün üçün deyil, gələcək nəsillər üçün də davamlı olmasını təmin edir. Təhsil inteqrasiyası türk dünyasında mədəni birliyin sosial dayağı kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə media və informasiya məkanı mədəni inteqrasiyanın ən təsirli vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Televiziya kanalları, rəqəmsal platformalar və sosial media türk dünyasında mədəni yaxınlaşmanı sürətləndirən mühüm amillərdir.

Ortaq media layihələri, sənədli filmlər, tarixi seriallar və mədəni proqramlar türk xalqları arasında mədəni tanınmanı artırır. İnformasiya mübadiləsinin sürətlənməsi mədəni stereotiplərin aradan qaldırılmasına və qarşılıqlı etimadın formalaşmasına xidmət edir.

Media inteqrasiyası eyni zamanda mədəni təhlükəsizlik məsələləri baxımından da əhəmiyyətlidir. Ortaq informasiya məkanı türk dünyasının mədəni dəyərlərinin qloballaşma şəraitində qorunmasına imkan yaradır.

Türk dünyasında mədəni inteqrasiya prosesləri mühüm nailiyyətlər qazansa da, bir sıra problemlərlə də üzləşir. Siyasi maraqların fərqliliyi, iqtisadi imkanların qeyri-bərabərliyi və institusional mexanizmlərin yetərincə inkişaf etməməsi inteqrasiyanı ləngidən əsas amillərdir [Arslan, 2019:211].

Bununla yanaşı, mədəni inteqrasiyanın perspektivləri olduqca genişdir. Ortaq mədəni strategiyanın hazırlanması, hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi və mədəni layihələrin sistemli şəkildə maliyyələşdirilməsi bu prosesin davamlılığını təmin edə bilər. Gələcəkdə türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın dərinləşməsi regional sabitliyə, mədəni müxtəlifliyin qorunmasına və ortaq sivilizasiya modelinin formalaşmasına mühüm töhfə verə bilər.

Nəticə/Conclusion

Aparılan araşdırma göstərir ki, türk dünyasında mədəni inteqrasiya prosesləri tarixi köklərə əsaslanan, lakin müasir dövrdə yeni məzmun və formalar qazanan çoxşaxəli bir inkişaf xəttinə malikdir. Türk xalqlarını birləşdirən ortaq dil ailəsi, mədəni irs, tarixi yaddaş və mənəvi dəyərlər mədəni inteqrasiyanın təbii əsaslarını təşkil etmişdir. Qədim dövrlərdən formalaşan bu birlik müxtəlif siyasi və ideoloji təsirlər nəticəsində müəyyən dövrlərdə zəifləsə də, tamamilə aradan qalxmamışdır.

Sovet dövründə tətbiq edilən mərkəzləşdirilmiş milli siyasət türk dünyasında mədəni inteqrasiyanı əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmış, ortaq kimlik anlayışının zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Lakin müstəqillikdən sonra türk respublikalarının suveren dövlətlər kimi beynəlxalq münasibətlər sisteminə daxil olması mədəni inteqrasiyanın bərpası və inkişafı üçün yeni imkanlar

yaratmışdır. Bu mərhələdə mədəni inteqrasiya artıq təsadüfi təşəbbüslər deyil, planlı və institusional əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatı və onun nəzdində fəaliyyət göstərən TÜRKSOY, Türk Akademiyası və Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu kimi qurumlar mədəni inteqrasiyanın praktik mexanizmlərini formalaşdırmışdır. Dil və əlifba sahəsində uyğunlaşma cəhdləri, təhsil və gənclər siyasətində ortaq proqramlar, media və informasiya məkanında əməkdaşlıq mədəni inteqrasiyanın əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir.

Bununla yanaşı, siyasi maraqların fərqliliyi, iqtisadi imkanların qeyri-bərabərliyi və institusional boşluqlar inteqrasiya prosesinin qarşısında duran əsas problemlər kimi qalmaqdadır. Nəticə etibarilə, türk dünyasında mədəni inteqrasiyanın davamlı və dərin xarakter alması üçün ortaq strateji yanaşmanın formalaşdırılması, hüquqi-institusional bazanın möhkəmləndirilməsi və mədəni layihələrin sistemli şəkildə dəstəklənməsi zəruri hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Arslan, M. (2019). Türk dünyasında kültürel işbirliği. – Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.–186 s.
2. Əliyev, R. (2016). Türk dünyasında inteqrasiya prosesləri.– Bakı: “Elm və təhsil”. – 252 s.
3. Gökalp, Z. (2018). Türkçülüyün əsasları.– İstanbul: “Ötüken”. –254 s.
4. Köprülü, M.F. (1991). Türk medeniyyetinin esasları.– Ankara: Türk tarih kurumu yayınları. – 224 s.
5. Həsənov, A. (2014). Sovet dövründə milli siyasət. – Bakı: “Zərdabi LTD” MMC. – 456 s.
6. Barthold, V. (2013). Müslüman Kültürü.– İstanbul: “Ayrıntı”. – 96 s.

Məqalə tarixçəsi
Daxil olub *28.01.2026*
Qəbul edilib *10.02.2026*
Nəşrə tövsiyə edib *Piralı Əliyev*
pedaqogika elmləri doktoru, professor